

ARŞİV BELGELERİNE GÖRE BEYOĞLU'NDAKİ HÜSEYİN AĞA CAMİİ ÇEŞMESİ'NİN İNŞASI

THE CONSTRUCTION OF HÜSEYİN AĞA MOSQUE FOUNTAIN IN BEYOĞLU ACCORDING TO THE ARCHIVAL DOCUMENTS

Makale Bilgisi | Article Info

Başvuru: 15 Mayıs 2020	Received: May 15, 2020
Hakem Değerlendirmesi: 16 Mayıs 2020	Peer Review: May 16, 2020
Kabul: 26 Haziran 2020	Accepted: June 26, 2020

DOI : 10.22520/tubaked.2020.21.005

Nurcan YAZICI METİN *

ÖZET

Beyoğlu, İstiklal Caddesi'ndeki Hüseyin Ağa Camii'nin bahçe duvarı köşesinde, Atıf Yılmaz Caddesi (Sakız Ağacı Caddesi) üzerinde bulunan çeşme, kaynaklarda cami ile aynı döneme, 16.yüzyıla tarihlendirilmiştir. Osmanlı Arşivi'nde tespit edilen yazışmalar, keşf-i evvel defteri ve uygulanması planlanan çizimleri, çeşmenin 1880 yılında inşa edildiğini göstermektedir. Çeşmenin süslemeleri ve üzerindeki silik olan ve kısmen okunabilen tarih de bu tarihle uyumludur. Çeşme için Evkaf-ı Hümâyün tarafından hazırlanmış olan ilk projenin, masraflı olacağı gerekçesiyle uygulanmadığı; Beyoğlu Altıncı Belediye Dairesi tarafından hazırlatılan ikinci projenin ise değişikliklerle kısmen uygulandığı anlaşılmaktadır. Tek yüzlü, depolu/hazneli duvar çeşmesi olan ve caminin adıyla kaynaklarda tanımlanan çeşmenin süslemeleri de dönemi ile örtüşmektedir. Çeşmenin ayna taşındaki baklava dilimli geometrik düzenleme ortasında yer alan küp/vazo süslemesi de bu çeşmeye özgüdür. Çeşmenin keşf-i evvel defterinde, caminin karşısında, aynı cadde üzerinde yanmış başka bir çeşmenin bulunduğu ve mevcut yanık çeşmenin malzemesinin de yeniden inşa edilecek olan bu çeşmede kullanılacağı ifade edilmiştir. Yerinde yapılan incelemede, çeşmenin duvar yüzeyinde, musluk yerleri belli olan ayna taşı tespit edilmiştir. Çeşmenin inşası da tanımlanan çeşmenin yanması üzerine gündeme gelmiştir.

Hüseyin Ağa Camii Çeşmesi'nin inşa sürecinde, dönemin vakıf baş mühendisi olduğu tespit edilen A. N. Perpignani de bir proje hazırlamıştır. Makalede, Hüseyin Ağa Camii Çeşmesi'nin mimari ve süsleme özellikleri tanımlanacak; çeşmenin inşa süreci ve tarihi ile hazırlanmış olan orjinal projeleri ele alınacak; son dönem Osmanlı mimarlığında çalışmalarıyla tanınan mimar Perpignani'nin bu çeşme ile bağlantısına değinilecektir.

Anahtar Kelimeler: Batılılaşma Dönemi, Osmanlı Mimarisi, Hüseyin Ağa Camii, çeşme, Mimar Perpignani.

* Prof.Dr., Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, İSTANBUL
e-posta: nurcan.metin@msgsu.edur.tr ORCID: 0000-0003-3859-4847

ABSTRACT

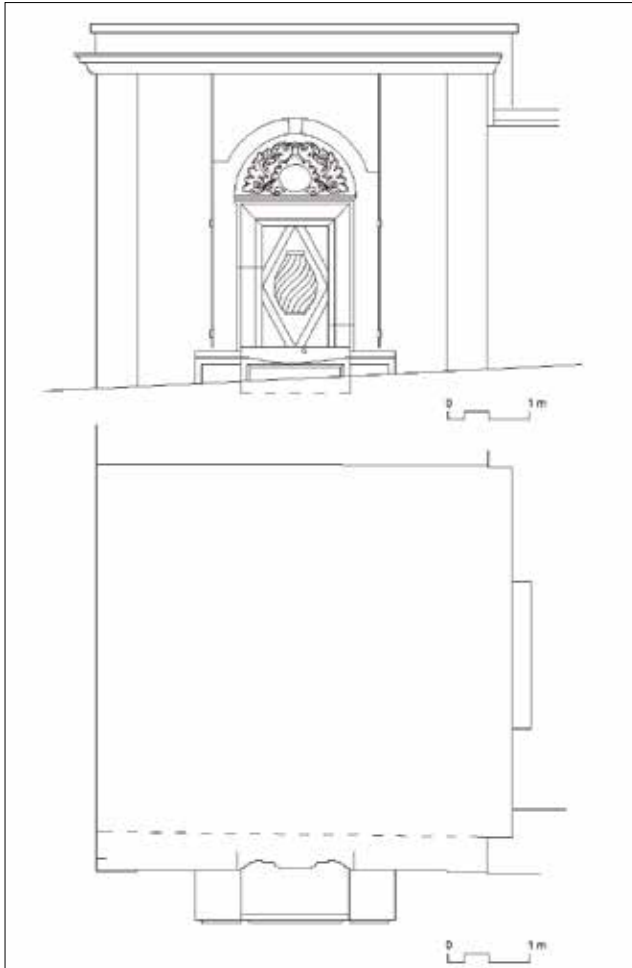
The fountain, located on the corner of the garden wall of Hüseyin Ağa Mosque on Istiklal Avenue in Beyoğlu, on Atıf Yılmaz Street (Sakız Ağacı Street), is dated to the same period as the mosque in sources, the 16th century. The correspondences, the keşfi-evvel book (construction book), and the drawings for implementation, in which are discovered the Ottoman Archive, show that the fountain was built in 1880. The decorations of the fountain and the partially readable history on it are also compatible with this date. It is understood that the first project prepared by Evkaf-ı Hümâyun for the fountain was not implemented on the grounds that it would be costly, and the second project prepared by Beyoğlu's Sixth Municipal Department was partially implemented with changes. The decoration of the fountain, which has a single-sided wall with a tank/reservoir and which is identified in the sources with the name of the mosque, also coincides with its period. The cube/vase decoration in the middle of the diamond-shaped geometric arrangement on the mirror stone of the fountain is also unique to this fountain. It is stated in the a keşfi-evvel (Construction book) book of the fountain, that there is another burned fountain on the same street opposite the mosque and the material of the existing burned fountain will be used in this fountain to be built. On-site inspection, a mirror stone with faucet locations was detected on the wall surface of the fountain. The construction of the fountain came to the agenda as a result of the burning of the defined fountain.

A. N. Perpignani, which was determined to be the foundation chief engineer of the period, also prepared a project during the construction process of the Hüseyin Ağa Mosque Fountain. In the article, the architectural and ornamentation features of Hüseyin Ağa Mosque Fountain will be defined, the original projects prepared with the construction process and history of the fountain will be discussed, and the connection of the architect Perpignani, known for his work in the late Ottoman architecture, will be mentioned.

Keywords: Westernisation Period, Ottoman Architecture, Hüseyin Ağa Mosque, fountain, Architect Perpignani.

GİRİŞ

Hüseyin Ağa Camii Çeşmesi, İstanbul'un Beyoğlu ilçesinde, 356 Ada, 6 Parselde, Şehit Muhtar Mahallesi'nde, Atıf Yılmaz Caddesi (Sakız Ağacı Caddesi) üzerinde, Mahyacı Sokağı'nın köşesinde (Foto. 1). İstiklal Caddesi üzerindeki Hüseyin Ağa Camii'nin kuzeybatı yönündeki bahçe duvarı köşesinde bulunan çeşme, tek yüzlü, depolu/hazneli duvar çeşmesidir. Çeşme kaynaklarda caminin adıyla, Hüseyin Ağa Camii Çeşmesi olarak tanımlanmış ve tarihlendirmesi de camiye göre yapılmıştır¹. Dolayısıyla çeşmenin banisinin, caminin banisi olan Hüseyin Ağa olduğu ve 16. yüzyılda inşa edildiği kaydedilmiştir². Bu makalede, çeşmenin 1880 yılında, Beyoğlu Altıncı Belediye Dairesi tarafından inşa ettirildiği, projelendirme

Şekil 1. Hüseyin Ağa Camii Çeşmesi'nin planı ve cephe çizimi (Çizim: Soner Şahin) / *Plan and facade drawing of Hüseyin Ağa Camii Fountain.*

¹ Banisinin adıyla bilinen Hüseyin Ağa Camii, 1596 yılında inşa edilmiştir. II.Mahmud Dönemi'nde iki defa onarım gören cami uzun süre bakımsız kalmış, 1930'larda Vakıflar tarafından ihata duvarlarına kadar kapsamlı bir onarım geçirmiştir (Yüksel 1988: 453); (Tuncer, Yılmaz 2014: 30-43).

² envanter.gov.tr. Erişim Tarihi: 28 Aralık 2019. Çeşme

aşamasında, vakıf baş mühendisi olarak çalıştığı tespit edilen A. N. Perpignani'nin de bir çizim hazırladığı ortaya konulmuştur.

Şekil 2. Hüseyin Ağa Camii Çeşmesi'nin çizimi (Çizim: Soner Şahin) / *Drawing of Hüseyin Ağa Mosque Fountain.*

Fotoğraf 1. Hüseyin Ağa Camii Çeşmesi'nin konumu / *Location of Hüseyin Ağa Mosque Fountain.*

ÇEŞMENİN MİMARİSİ VE SÜSLEMESİ

Tek yüzlü, depolu/hazneli duvar çeşmesi olan Hüseyin Ağa Camii Çeşmesi kesme taştan inşa edilmiştir (Foto. 2, 3). Taş örgülü, yarım daire kemer içindeki çeşme alınlığı, ayna taşı, kurnası ve oturma sekileri beyaz mermerdendir. Alınlıkta stilize, dilimli akantus

Tanışik'ın eserinde geçmez (Tanışık 1945). Egemen, hiç tarih, dönem ve bani belirtmeden çeşmenin çok genel tanımını verir ve suyunun akmakta olduğunu ifade eder (Egemen 1993: 50). Beyoğlu'ndaki 19.yüzyıl çeşmelerini içeren tez çalışmasında da çeşmeye yer verilmemiştir (Bayfidan 2018).

Fotoğraf 2. Hüseyin Ağa Camii Çeşmesi'nin konumu ve genel görünümü / Location and general view of Hüseyin Ağa Mosque Fountain.

Fotoğraf 3. Hüseyin Ağa Camii Çeşmesi / Hüseyin Ağa Mosque Fountain.

yaprakları ile çerçevelemiş, içinde “*Ve minel mai külle şey'in hay*” ayetinin yer aldığı madalyon bulunmaktadır. Enbiya Suresi'nin 30. ayeti olan ve “*her canlıyı sudan var kıldık/Hayatı olan her şeyi sudan yarattık*” anlamına gelen ayet, su ile ilgili olmasından dolayı çeşme ve sebül kitabelerinde sıklıkla kullanılmıştır. Ayetin hemen altında, çok silik olmakla ve kesin olmamakla birlikte, “sene

(1)296(?)” (M. 1879/1880) tarihi seçilebilmektedir³. Orta alandaki bu madalyon formunun iki yanında simetrik bir şekilde yerleştirilmiş, kıvrık dallı akantus yapraklarına yer verilmiştir (Şek. 1).

Çeşmenin iç bükey şekildeki silmelerle belirlenmiş dikdörtgen ayna taşının üzerinde, orta alanda baklava dilimi ve dört köşesinde üçgenlerin yer aldığı bir düzenleme mevcuttur. Baklava dilimi formunun ortasında ise kabartma şeklinde, üzerinde eğrisel çizgilerin yer aldığı bir küp/vazo formu vardır (Şek. 2). Su küpü tanımıyla örtüşebilecek kabartma küp/vazo biçimli bu süslemenin benzer bir örneği tespit edilememiştir⁴. Ön bölümü aşınmış olmakla birlikte çeşmenin teknesi/kurnası ve iki yanındaki oturma sekileri mevcuttur. Tek lüle yeri bulunan çeşmenin suyu akmamaktadır⁵. Çeşmenin orijinal lüle yerinin küp/vazo formunun hemen altında olduğu ve burasının kapatılarak daha aşağıya, çaprazla alındığı, yerinde yapılan incelemede tespit edilmiştir.

Çeşmenin depo yerinde, betonarme trafo binası bulunmaktadır (Bk. Foto. 1). Çeşme deposunun, Mahyacı Sokağı yönüne bakan kuzey cephesinde trafo giriş kapısı ve havalandırma sistemi, caminin avlusuna bakan güney duvarında da II. Mahmud tuğralı, sonradan yerleştirildiği anlaşılan kitabe yer almaktadır. Cami 1939 yılında kapsamlı bir onarım geçirmiş ve bu süreçte kuzey bahçe duvarı önündeki kargir depo binası ile abdestlik olduğu düşünülen yapılar yıkılmış, yerlerine betonarme olarak yenileri yapılmıştır (Tuncer ve Yılmaz 2014: 37). Dolayısıyla çeşmenin deposunun yerine inşa edilen ve trafo olarak kullanılan betonarme bina bu tarihte yapılmıştır. Daha önce avlu kapısı üzerinde olduğu ifade edilen kitabe de 1939 tarihli onarımda, bugünkü yerine, trafo binası güney duvarına yerleştirilmiş olmalıdır⁶.

³ Mevcut durumda, ayetin bulunduğu kartuşun üzeri yeşille, yazı ve rakamlar ise altın yaldızla boyanmıştır. Aşınmanın yanı sıra bu boyama da rakamları ayırt etmeyi güçleştirmektedir. Çeşmenin 1939 yılı öncesine ait fotoğraflarında tarih daha net olmakla birlikte, ayrıntı olmadığı için bunlar üzerinden de kesin bir şey söylemek mümkün görünmemektedir (Encümen Arşivi, Dosya No: 310). Aşağıda değinileceği gibi, eski fotoğraflardaki tarihin H.1262(?) olarak okunması da ihtimal dahilindedir.

⁴ Bu küp/vazo formu, İstanbul Ayasofya'sı içinde bulunan ve III. Murad Dönemi'nde Bergama'dan getirtilen Hellenistik abdest alma küplerini çağrıştırmaktadır. Bu hatırlatma ve ayrıca çizimler için Doç. Dr. Soner Şahin'e teşekkür ederim.

⁵ 1990'lı yıllarda çeşmenin suyunun aktığı anlaşılmaktadır (Egemen 1993: 50). Bu tarihte, çeşmenin suyu şehir şebekesinden verilmiş olmalıdır.

⁶ Trafo binası üzerine sonradan yerleştirilmiş olan kitabe, II.Mahmud Dönemi onarımlarını göstermektedir. Kitabede, daha önce II.Mahmud tarafından onarılmış olan caminin, yandıktan sonra tekrar aynı sultan tarafından, H. 1250 (M. 1834) tarihinde ihyâ edildiği yazılıdır (Yüksel 1988: 453). Yüksel, 20.yüzyıl başındaki onarım tarihini 1934 olarak vermekle birlikte Encümen Arşivi dosyasında “1939'daki tamirde cami

Çeşmenin, 1939 yılı öncesine ait olduğu anlaşılan fotoğrafında deposu görülebilmektedir (Foto. 4). Burada çeşmenin ön cephesiyle aynı saçak kotunda ve kesme taş malzemeli duvar örgüsü, yaklaşık ön cephe uzunluğunda, kuzey cephede de devam etmektedir.

Fotoğraf 4. Hüseyin Ağa Camii Çeşmesi'nin eski bir fotoğrafı (Kaynak: Encümen Arşivi, Dosya No: 310) / An old photo of Hüseyin Ağa Mosque Fountain.

ARŞİV BELGELERİNE GÖRE ÇEŞMENİN İNŞASI

Hüseyin Ağa Camii Çeşmesi'nin inşa süreci, Osmanlı Arşivi'nde bulunan çizim ve yazışmalardan takip edilebilmektedir.

1880 tarihli bir yazışmaya göre Beyoğlu'nda Sakız Ağacı Caddesi'nde bulunan bir çeşme yanmıştır. Yanan çeşme yerinin Mihail Agobyan isimli şahısa satılması gündemdedir. Bu satıştan sağlanacak kazançla, Hüseyin Ağa Camii'nin bahçe köşesine yeni bir çeşme inşası planlanmıştır. Konu hakkında ayrıntılı bilgi veren mazbata, 13 Eylül 1880 tarihlidir⁷. Bu yanık çeşme alanı Agobyan'ın menzil ve dükkanları altındadır. Dolayısıyla adı geçen şahsa satışının düşünülmesi bu sebeptendir. Bu yer 300 liraya satılacaktır. Agobyan'dan, bu satıştan alınacak para ile Ağa Camii Şerifi'nin bahçesinin cadde yönündeki köşesine, 145 liraya mal olacak bir çeşme inşası kararlaştırılmıştır. Çeşmenin su yoluna kullanılacak borular da 55 lira tutacaktır. Satıştan kalan para ise Evkaf-ı Hümâyun Hazinesi'ne gönderilecektir. Yanmış olan eski çeşmenin yeri satış sonrası, Altıncı Belediye Dairesi

tarafından Agobyan'ın evinin senedine ilave edilerek işlenecektir. 145 liraya yapılması planlanan çeşmenin maliyetinin düşürülüp düşürülemeyeceği yönündeki yazışmada, Evkaf Hazinesi mühendisi tarafından keşif ve muayenesi yapılmış olan yeni çeşmenin, bu miktarın altında bir masrafla yapılamayacağı ifade edilmiştir. Hüseyin Ağa Camii bahçe duvarı köşesine, cadde tarafına yapılması planlanan çeşmenin ilk keşfini ve planını Evkaf mimarı/mühendisi Perpignani hazırlamıştır⁸.

Çeşmenin su yolunda kullanılacak boruların 10 altını geçmeyeceği hesaplanmış; ayrıca bu tarihte caminin tamirine de ihtiyaç olduğu belirtilerek bu tamirin, yapılan keşfe göre 61.5 altın 8 kuruş masrafla yapılabileceği anlaşılmıştır. Evkaf tarafından yapılan keşfe göre çeşmenin su yollarının 55 altına yapılabileceği hesaplanmışken 10 altına yapılarak, su yolu borularından tasarruf edilecek 45 altın üzerine ilave yapılarak 16.5 altın 8 kuruşla caminin tamir masrafları karşılanabilecektir. Bu miktarın da yukarıda adı geçen Agobyan'dan tahsil edilmesi planlanmıştır.

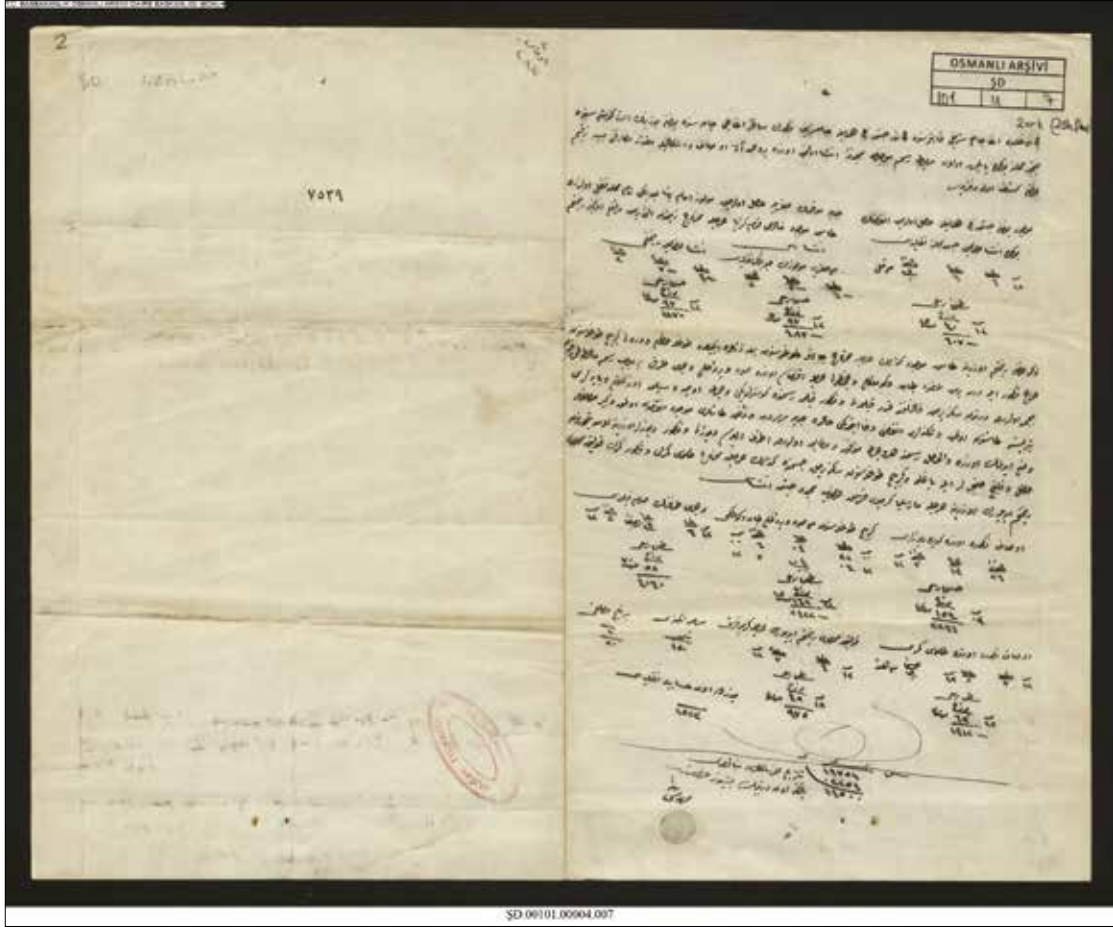
Evkaf başmimarının keşif ve planı masraflı bulunduğu için geçersiz kılınmış ve Altıncı Belediye Dairesi tarafından, adı geçen çeşmenin inşası için yeni bir proje hazırlanmıştır. Bu yeni plana göre çeşme, 100 altına yapılabilecek; bu miktarın 50 altını vakıftan, 50 altını da belediye dairesinden verilerek inşa masrafları karşılanabilecektir. Kısaca, Evkaf mühendisinin hazırladığı plan daha masraflı olacağı gerekçesiyle geçersiz kılınmış; belediye tarafından daha sade bir çeşme çizimi hazırlanmıştır. Yeni inşa edilecek bu çeşmenin yapımında, yanmış olan çeşmenin enkazı kullanılacaktır. Çeşmenin su yolu borularının masrafı da belediye tarafından karşılanacaktır. Bu kararlar Şehremaneti'ne bildirilmiştir.

Beyoğlu'nda Ağa Camii karşısında bulunan ve yanmış olan çeşmenin yıktırılmasıyla, adı geçen caminin “*Sakız Ağacı Caddesi'nde bulunan yüzünün alt köşesinde bağçe mahalline, bu kere yapılmış olan merbut resm mucebince müceddeden inşa olunmak üzere ber-vech-i âti evsaf ve eşkaliyle mikdar-ı masarfini mübeyyen terkim kılınan*”, mühendis Ferid mühürlü keşif-i evvel defterine göre (BOA., ŞD., 101/4, 7); “*Mevcud bulunan çeşmenin hedmiyle hasil olacak enkâzının bu kere inşa kılınacak çeşme mahalline nakliyesi 607 kuruş. Cedid mevkiin hafriyle hasil olacak moloz İmam Paşa çöplüğü nâm mahale nakl olunarak taş-ı mevcûd halîs kum kirec harcile memzûc (karışık) zeminden altı parmak mürtefi' olunca rıhtım(alt zemin, döşeme)*”

müceddeden bina kılınmış” denilmektedir. Aynı dosyada, bu onarım öncesine ait fotoğraflar arasında, eliptik formdaki bir kartuş içindeki II.Mahmud tuğrası altında H.1250 tarihinin okunduğu bir fotoğraf bulunmaktadır (Encümen Arşivi, Dosya No: 310).

⁷ BOA., ŞD., 101/4.1, Tarih: H.8 Şevval 1297, M.13 Eylül 1880. Durum Başvekalet Makamına, H.7 Şevval 1297/M.15 Temmuz 1880 tarihinde yazılmış; Altıncı Belediye Dairesi konuyu Şurayı Devlete H. 4 Ramazan 1297/M.10 Ağustos 1880 tarihinde göndermiştir.

⁸ Mimari çizimde, Fransızca ve Osmanlıca açıklamalar yer almaktadır. Perpignani, Fransızca açıklamada “Evkaf Başmimarı”, aynı çizim üzerinde yer alan Osmanlıca metinde ise “Evkaf-ı Hümâyun ser-mühendisi” olarak tanımlanmıştır.

Fotoğraf 5. Hüseyin Ağa Camii Çeşmesi'nin keşf-i evvel defteri / The construction book of Hüseyin Ağa Mosque Fountain (Kaynak: BOA., ŞD. 101/4, 7).

inşası; Ma'a hafriye molozun çöplige nakliyesi 487, inşâ olınacak rıhtım 1170" olarak hesaplanmıştır. Tanımlanan rıhtım/alt zemin üzerine "taş-ı mevcut kezalik harcile memzûc çarşu tuğlasından beher zira'da iki sıra tuğla hatıllı ve derumi kerpiç tuğlasından harc-ı mezkûr ile dört parmak 'umkunda taş ve gömlekle harcile iktizası üzere siva ve perdahlı ve cebhe tarafı ber mucib-i resm Malta tomruğundan ... olarak dörtten sekiz parmak kalınlığına kadar kaplamalı ve mezkûr kaplama resminde gösterildiği vechile oyma ve siyah? avadanlıklılı ve pâyeleri Tirlişe taşından" olacak şekilde inşa edilecektir. Yanmış olan çeşmeye ait mevcut tekne enkazı yeterli gelmediği için çeşmenin teknesinin "cedid mermerden" yapılacağı, diğer taşlarının ise mevcut enkazdan olacağı "kebir musluklar vaz' idilmek üzere ve'l hasıl resmine her vechile muvafık ve mutabik olarak etraf-ı erbaası ve duvarlı mezkûr duvarlar üzerine lame timürinden hatıl ve kılinc hancerler ile bağlama ve kerpiç tuğlasından sekiz parmak cisminde kezalik harcile memzûc talos kemerli ve mezkûr kemerin koltuk mahalleri rıhtım eyliyerek üzerine harcile Marsilya kiremidi ferş olunub müceddeden çeşme inşâ" olunacağı; tanımlanan vasıf üzere duvarlar 3396; "kerpiç tuğlasından ma'a ve perdahlı taban ve gömlekle 2422 kuruş; Ve cebhe tarafının som kaplaması 4060, Evsâf-ı mezkûre üzerine

Talos kemeri 1916; koltuk mahalleri rıhtım eyleyerek harcile kiremidi ferş 975, Mermer Teknesi 150, Piriñ Musluğu 50, Yüzde on hesabı nakliyesi 1523" toplam 16.754 kuruş; "tenzili lazım gelen münâkasası: 2254" toplam "14.500 kuruş (145 Lira)" olarak hesaplanmıştır (Foto. 5).

Keşf-i evvel defterine göre çeşmenin inşasında, daha önce yanmış olduğu belirtilen çeşmenin taşları kullanılacaktır. Bugünkü çeşmenin duvar örgüsü üzerinde, çeşme nişinin sağ tarafında, üç parça mermer dikkati çekmektedir. Bunlardan biri üzerinde musluk yeri de görülebilmektedir ki bu yanık çeşmenin ayna taşına ait olmalıdır (Foto. 6). Evkaf-ı Hümâyün tarafından yaptırıldığı anlaşılan bu ilk keşifte, yanık çeşmeye ait tekne enkazının yeterli gelmediği, dolayısıyla teknenin yeni mermerden olacağı; iki yanında bulunan oturma sekilerinin taşlarının ise mevcut enkazdan yapılacağı ifade edilmiştir. Yerinde incelendiğinde, mevcut çeşmenin oturma sekilerinde kullanılan taşların bir bütünlük göstermediği görülebilmektedir. Bu durum, belgedeki ifadeyi destekler mahiyettedir⁹.

⁹ Çeşmenin hangi kısımlarının, yanmış olan çeşmeden

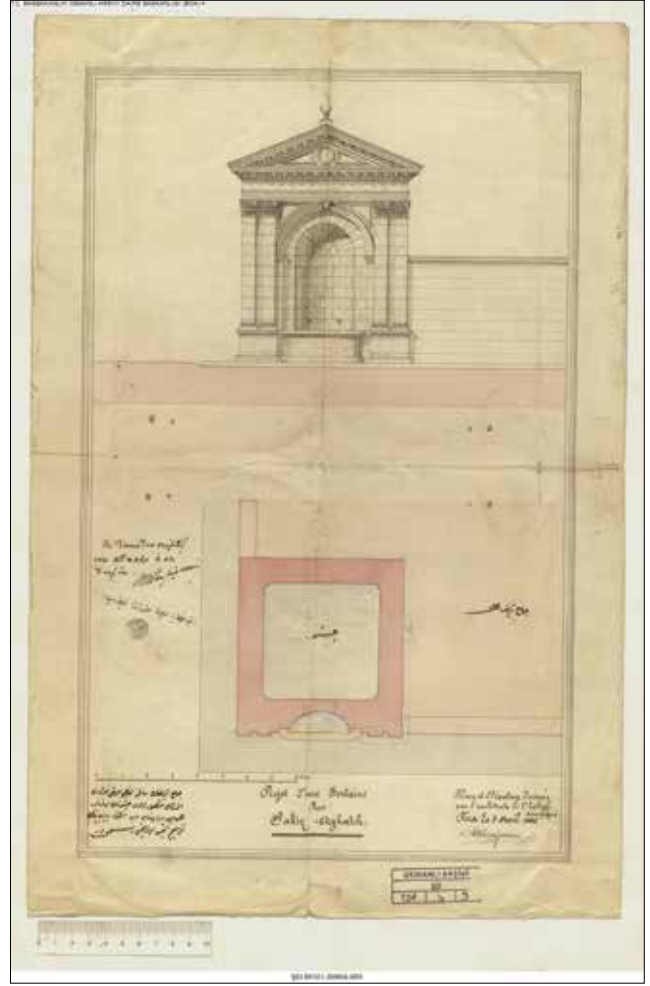

Fotoğraf 6. Hüseyin Ağa Camii Çeşmesi'nin cephesindeki, yanmış olan çeşmeye ait mermer malzeme / Marble material of the burnt fountain on the facade of Hüseyin Ağa Mosque Fountain (Yazıcı Metin 2019).

Çeşmenin keşf-i evvel defterinin ekinde iki ayrı çizim bulunmaktadır. Bunlardan ilki 5 Nisan 1880 tarihli ve A. Perpignani imzası ve mührünün bulunduğu neo-klasik çeşme çizimidir (Foto. 7). Diğeri ise, “Ağa Camii şerifi köşesinde müceddeden inşa olunacak çeşmenin resmidir” açıklamasının yazılı olduğu isimsiz ve tarihsiz, yalnız çeşme çizimidir (Foto. 8).

Çeşmenin ilk projesini ve çizimini o tarihte vakıf başmimarı / başmühendisi olan Perpignani hazırlamıştır. Çizim üzerinde, “Cami-i şerifin Sakız Ağacı ciheti köşesinde inşası mutasavvur olan çeşmenin evkaf-ı hümayun ser mühendisi mösyo Anton Perpenyani'nin

getirildiğini tam olarak tespit etmek zordur. İnşa maliyetini azaltmak adına büyük oranda yanmış olan çeşmenin, kısmen iyi durumda olan taşları kullanılmış olmalıdır. Bu arada, çeşmenin alınlık kısmının da yanmış olan çeşmeye ait olması ihtimal dahilindedir. Nitekim 1939 yılı öncesine ait fotoğraflardan, kesin olmamakla birlikte, çeşme üzerindeki tarih H.1262? (M. 1846) olarak da okunabilmektedir. Eğer çeşme üzerindeki tarih H.1262 ise mevcut çeşmenin alınlık taşının da yanık olan çeşmeden getirilmiş olma olasılığı yüksektir. Bu durumda yanmış olan çeşmenin 1846 tarihinde inşa edilmiş olduğu da söylenebilecektir. Mevcut çeşme üzerindeki boyanın kaldırılarak tarihin netleştirilmesi konuyu aydınlatacaktır.

Fotoğraf 7. Çeşmenin Evkaf-ı Hümayun başmühendisi A. Perpignani tarafından hazırlanmış olan çizimi / Drawing of the fountain by A. Perpignani, the chief engineer of Evkaf-ı Hümayun. (Kaynak: BOA., ŞD. 101/4).

tersim etmiş olduğu resimdir” açıklaması, 5 Nisan 1880 tarihi ve A. Perpignani imzası yer almaktadır. Oldukça gösterişli bir çeşme tasarımı olan çizimde, iki yanda kaideler üzerine oturan ikişer plastır arasında kilit taşının vurgulandığı yarım daire kemerli, içbükey çeşme ayna taşına yer verilmiştir. İki yandaki ikişer plastır, korent başlıkla sonlanmaktadır. Çeşme teknesinin/kurnasının hemen üstünde iki musluk bulunmaktadır. Üçgen alınlıklı çeşmede, alınlık ortasında madalyon formu, üste de hilal vardır. Bu çizimdeki çeşme de aynı yerde, Hüseyin Ağa Camii bahçe duvarının bitimindeki köşededir. 6,5x7 metre ölçülerinde olduğu anlaşılan çeşmenin ön cephe uzunluğu 6,5 metre kadardır. Bütünüyle neo-klasik üslupta tasarlandığı anlaşılan çeşmenin bu projesi uygulanmamıştır.

Kim tarafından ve hangi tarihte hazırlandığı belirtilmeyip “Ağa Camii köşesi” şeklinde yer tanımlaması yapılan ikinci çeşme projesi ise çok daha yalındır (Foto. 8). Bu projenin, Perpignani tarafından hazırlanan ilk projenin çok maliyetli olacağı

Fotoğraf 8. Çeşmenin, Altıncı Belediye Dairesi tarafından hazırlanmış olan çizimi (Kaynak: BOA., ŞD. 101/4). / Drawing of the fountain prepared by the Sixth Municipal Department.

düşüncesiyle, Altıncı Belediye Dairesi tarafından hazırlatıldığı, ilgili yazışmalarda belirtilmiştir. Çizimde, köşeleri tanımlanmış ve üste plastirlarla sınırlanmış dikdörtgen bir kütlede ortasında çeşme yer almaktadır. Kademeli şekilde iki basamakla ulaşılan çeşme nişi silmelerle sınırlandırılmıştır. Ayna taşının alınışındaki eliptik kartuş içinde tuğraya, altında tek satırlık kitabeye yer verilmiştir. Tuğranın bulunduğu alınlık kısmı eğrisel süslemelerle tamamlanmıştır. Üste yine tek satırlık kitabe bulunmaktadır. Kurnasız tasarlandığı anlaşılan çeşme tek muslukludur. Altında “zira-i mimari” şeklinde ölçeğin de verildiği bu çizimdeki çeşmenin daha küçük, yaklaşık 5 metre olduğu anlaşılmaktadır.

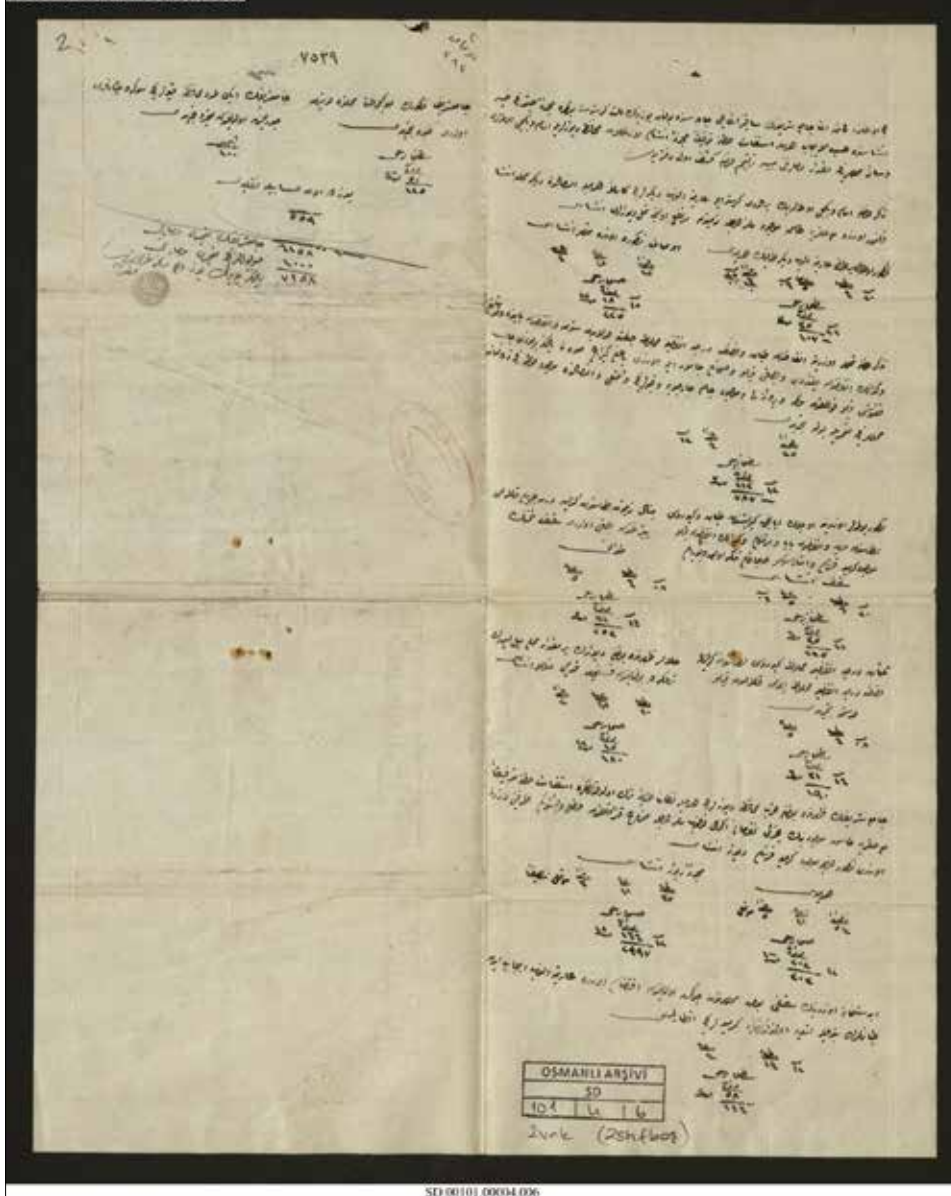
Çeşmenin inşa edilmesinin planlandığı tarihlerde, caminin çevre duvarlarında, imam ve bekçi odalarında, abdesthane sakfında/saçığında, caminin

son cemaat yerinde ve cami kapılarının söve ve tabanlarında onarım yapılması planlanmıştır. Bu iş için de bir keşf-i evvel defteri hazırlanmıştır (Foto. 9). Bu defterden anlaşılacağı üzere aynı tarihlerde, Ağa Camii'nin Sakızağacı Caddesi'nde bulunan yüzünün alt köşesine, inşa edilecek olan çeşmenin inşası sırasında gerekli yeri yıkılarak, yeni baştan inşasına ihtiyaç duyulan muhafaza duvarları; ayrıca imam ve bekçi odaları ve sair mahallerinin de inşaa ve onarımı yapılacaktır. Mühendis Ferid mühürlü keşf-i evvel defterinde 7158 kuruş tutacak olan işler şöyle tanımlanmıştır (BOA., ŞD., 101/4, 6.1). Belirtilen imam ve bekçi odalarının biri kereste ile ayrılıp diğerlerinin “kâmilin hedmiyle ittisalinde diger mahale inşâ kılınmak üzere” mevcut taş ve moloz harçla zeminden belli bir yükseklikte temel duvarlarının inşası işinde, odaların bir tarafının ayrılıp diğer tarafının yıkım işi 107 kuruş; tanımlanan şekilde temellerin inşası 225 kuruş; tamir ve bölmelerin yenilenmesi işi 787 kuruş; mevcut bölmeler üzerine kiremit kaplı, saçaklı teneke oluk ve borulu sakıf inşası işi 285 kuruş; sakfın tavanı 253 kuruş; döşeme yenilemesi 190; helaların oradaki duvarın yeniden, eskisi gibi inşası 180 kuruş tutacaktır. Caminin dışındaki harap muhafaza duvarlarının yıkılıp usulünce yol bırakıldıktan sonra mevcut hafriyat taşının eksik kısmı tamamlanarak moloz harçla iki tarafı derzli, kiremit ferşli duvar inşası işinde yıkım bedeli 303; yeni baştan duvar inşası işi 2997 kuruş olarak hesaplanmıştır. Abdesthane sakfının aktarılması işi 116 kuruş; ayrıca “Cami-i şerifin mezkûr son cemaat mahallinde devşirme olarak siva tecdîdi 125; Camii şerifin iki aded muhafaza kapularının söge ve tabanları çürümüş olduğundan tecdîdi 100” işi ve nakliye bedeli 559 kuruş; cami-i şerifin tamir masrafı 6158; su yollarının tamiri 1000 kuruş, toplamda 7158 kuruş olarak hesaplanmıştır. Bu keşif defterinde tanımlanan “imam ve bekçi odaları” günümüze ulaşmamıştır (Foto. 10).

Mimar Perpignani ve Çeşme: Çeşmenin Evkaf tarafından hazırlatıldığı belirtilen planı Antoine N. Perpignani imzalıdır.¹⁰ Hüseyin Ağa Camii Çeşmesi'nin neo-klasik üsluptaki bu ilk projesini hazırlamış olan Perpignani, çizimde yer alan Osmanlıca notta “evkaf-ı hümayun sermühendisi mösyo Anton Perpenyani” olarak tanımlanmıştır. Aynı çizimdeki Fransızca açıklamada ise meslek ünvanı mimar olarak verilmiştir. Osmanlı mimarlığının son döneminde başta İstanbul olmak üzere Osmanlı coğrafyasında faaliyet gösterdiği bilinen İtalyan kökenli, mimar Antoine N. Perpignani (1840-1910) İstanbul'da büro

¹⁰ Perpignani hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Can 1993: 85-86; Sönmez 2006: 256-257.

ARŞİV BELGELERİNE GÖRE BEYOĞLU'NDAKİ HÜSEYİN AĞA CAMİİ ÇEŞMESİ'NİN İNŞASI

Fotoğraf 9. Çeşmenin inşası sırasında yapılacak diğer işlerle ilgili hazırlanmış olan keşf-i evvel defteri (Kaynak: BOA., ŞD. 101/4.6). / *The construction book prepared for other works to be done during the construction of the fountain.*

Fotoğraf 10. Çeşmenin inşa sürecinde onarım göreceği tanımlanan Ağa Camii'nin müştemilat yapısı (Kaynak: Encümen Arşivi, Dosya No: 310). / *The construction of the outbuilding of Ağa Mosque, which is defined to be repaired during the construction of the fountain.*

açan ilk mimarlardandır. Beyoğlu Hanif Han (1904, M. Langas ile), Beyoğlu Hacıpulos Apartmanı gibi İstanbul'daki ortak projelerinin yanı sıra Tarabya'daki Huber Köşkü ve ekli yapılarının inşaatı 1902-1903 tarihlerinde Perpignani tarafından tasarlanmıştır (Tüfekçi 2015: 133). Ayrıca Osmanlı Bankasının danışman mimarı olarak çalışmıştır (Baruh 2018: 29). Perpignani'nin, çeşmenin inşa edildiği tarihte Osmanlı Devleti hizmetinde, Evkaf-ı Hümâyün başmühendisi/başmimarı olarak çalıştığı, bu çeşme için hazırladığı projedeki açıklamadan tespit edilebilmektedir.

ÇEŞMENİN DÖNEMİ İÇİNDEKİ YERİ

Kaynaklarda 16. yüzyıla tarihlendirilen Hüseyin Ağa Camii Çeşmesi'nin 19. yüzyılın sonunda, 1880 yılında inşa edildiği, dönemin resmi yazışmalarından anlaşılmaktadır. Arşiv belgelerinin yanı sıra çeşme üzerinde, net olarak okunamayacak kadar kötü durumda olan mevcut tarih de okunabilen rakamlarıyla, çeşmenin bir 19. yy yapısı olduğunu göstermektedir. Bütün bunlara ek olarak çeşmenin süslemelerinin de 19. yüzyıla özgü olduğu görülmektedir. Böylece çeşmenin banisinin, kaynaklarda ifade edildiği üzere Hüseyin Ağa olmadığı anlaşılmıştır. Evkaf-ı Hümâyün tarafından inşa edilmesi planlanan çeşmenin masraflarına Altıncı Belediye Dairesi ortak olmuştur. İlk keşfi ve projesi Evkaf-ı Hümâyün tarafından hazırlanmış olmakla birlikte, mevcut keşf-i evvel üzerinden çeşmenin inşası maliyetli bulunduğu için Altıncı Daire-i Belediye, tekrar bir proje hazırlamıştır. Evkaf-ı Hümâyün sermühendisi/başmimarı imzalı/mühürlü neo-klasik üsluptaki ilk projeye karşın, belediyenin hazırlattığı ikinci projenin çok daha sade olduğu görülmektedir. Bu ikinci proje, büyük değişikliklerle kısmen uygulanmıştır. İnşa masraflarını azaltmak adına yanmış olan çeşmenin bazı taşları da burada kullanılmıştır. Çeşmenin inşa sürecinde Hüseyin Ağa Camii'nde de birtakım onarımların yapılmasının planlandığı, bu onarımlara dair hazırlanmış olan keşf-i evvel defterinden anlaşılmıştır. Bu keşfe göre caminin yanı sıra ihata duvarları ve müştemilat yapısı onarım görmüş olmalıdır.

Tek yüzlü, depolu/hazneli, duvar çeşmesi olan Hüseyin Ağa Camii Çeşmesi, bir cami duvarına bağlı olarak inşa edilmiştir. Osmanlı çeşme mimarisinde, her dönemde bu tür örnekler oldukça yaygındır¹¹.

Hüseyin Ağa Camii Çeşmesi, süslemeleri açısından da dikkat çekicidir. Yarım daire kemer içine yerleştirilmiş akantuslu çeşme alınlığı ortasında yer alan madalyon formu dönemin çeşmelerinde belirleyicidir. Bu çeşmede ayetin yazılı olduğu, ancak genellikle tuğranın kullanıldığı akantus çerçevesi madalyon formu, son dönem Osmanlı çeşme mimarisinde yaygın olarak görülmektedir. Bu kısım, birçok çeşmede tuğranın yerleştirildiği alandır. Beyoğlu'ndaki Sadrazam Hüsrev Paşa Çeşmesi (1818 inşa, 1843 tamir kitabesi), tuğra yeri açısından benzer örneklerden biridir (Foto. 11). Alınlıktaki stilize akantus yapraklarının kullanımı da bu dönemde görülmektedir. Beyoğlu'ndaki Fesahat Usta Çeşmesi (1807) ayna taşında da akantus yaprakları yer almaktadır (Bayfidan 2018: 18). Beylerbeyi'ndeki II. Mahmud Çeşmesi (1811)

(Foto. 12), Beyoğlu Tarlabası'nda, Aya Kostantin Rum Ortadoks Kilisesi avlu duvarındaki II. Mahmud Çeşmesi (1815) ayna taşındaki süslemeler (Foto. 13), Topkapı Derviş Paşa Çeşmesi (1819) alınlığı (Foto. 14), bu dönemin İstanbul'daki benzer örneklerinden birkaçını oluşturmaktadır¹².

Hüseyin Ağa Camii Çeşmesi'nin alınlığındaki madalyon içinde "*Ve minel mai külle şey'in hay*" yazılı olduğu, Enbiya Suresi'nin 30. Ayeti yer almaktadır. Su ile ilgili bir ayet olmasından dolayı çeşme ve sebil kitabelerinde sıklıkla kullanıldığı bilinen bu ayet, kitabe metni içinde yer alabildiği gibi, Hüseyin Ağa Camii Çeşmesi'nde olduğu gibi madalyon içinde ayrı olarak da kullanılmaktadır. Aynı kurguda, madalyon içinde kullanıldığı örnekler de yaygındır. Üsküdar İhsaniye İsa Ağa Çeşmesi alınlığı ortasındaki oval madalyonda (1824); Ümraniye Dudullu'da Adile Sultan Çeşmesi (1886) alınlığındaki oval madalyon içinde aynı ayet yazılıdır. Eyüp Siyavuş Paşa Çeşmesi (1602) ve Galata Bereketzade Çeşmesi (18.yy) kitabeleri; Fatih Hacı Arif Ağa Çeşmesi (1852) alınlığındaki eliptik kartuş içinde, Kumkapı Veznedar Hüsmen Ağa Çeşmesi (1856) kitabesinde, Fındıklı Beytülmalci Sokağı'ndaki çeşmede (1269/1892) dikdörtgen kartuşta aynı ayetin kullanıldığı görülmektedir (Egemen 1993: 47, 143, 188, 396, 430, 756; Bayfidan 2018: 63).

Hüseyin Ağa Camii Çeşmesi'nin en dikkat çekici süslemeleri, ayna taşındaki baklava dilimi formu ve küp/vazo süslemesidir. Baklava dilimli geometrik süslemeler çeşmelerde çok rastlanan bir süsleme olmamakla birlikte farklı kullanım örnekleri mevcuttur. Sarıyer'deki II. Mahmud Çeşmesi (1837) teknesi/kurnasındaki baklava dilimi böyle bir örnektir (Egemen 1993: 532). Afyon Bel Mescidi Çeşmesi'nde (19.yy sonu), musluk baklava diliminin ortasına yerleştirilmiştir¹³. Hüseyin Ağa Camii Çeşmesi'nin ayna taşındaki, cepheden taşma yapacak şekilde plastik etkili küp/vazo motifinin bu şekliyle kullanımının halen bilinen tek örnek olduğu anlaşılmaktadır. Batılılaşma Dönemi çeşmelerinde vazo, testi gibi motiflerin kullanılması yaygın olmakla birlikte bu tarz bir düzenlemeye rastlanmamıştır. Daha çok abdest alma amaçlı su küpüyle ilişkilendirilebilecek düzenleme, bu anlam üzerinden Hüseyin Ağa Camii Çeşmesi'nde kullanılmış olmalıdır.

Hüseyin Ağa Camii Çeşmesi'nin keşf-i evvel defterinde, caminin karşı köşesinde bulunduğu ve yangında harap olduğu ifade edilen çeşmeye dair bir veriye ulaşılamamıştır. 1880 öncesi mevcut olduğu

¹¹ İstanbul örnekleri için bkz. Tanışık 1945; Egemen 1991; Pilehvarian, Urfaloğlu 2000.

¹² Metinde adı geçen çeşmelerin tamamı yerinde incelenmiştir.

¹³ <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/afyonkarahisar/kulturenvanteri>. Erişim 20.12.2019.

ARŞİV BELGELERİNE GÖRE BEYOĞLU'NDAKİ HÜSEYİN AĞA CAMİİ ÇEŞMESİ'NİN İNŞASI

Fotoğraf 11. Beyoğlu'ndaki Sadrazam Hüsrev Paşa Çeşmesi / *Sadrazam Hüsrev Paşa Fountain, Beyoğlu (Yazıcı Metin, 2019)*

Fotoğraf 12. Beylerbeyi'ndeki II. Mahmud Çeşmesi / *II. Mahmud Fountain, Beylerbeyi (Yazıcı Metin, 2020)*

Fotoğraf 13. Tarlabası'ndaki II. Mahmud Çeşmesi / *II. Mahmud Fountain, Tarlabası (Yazıcı Metin, 2019)*

Fotoğraf 14. Topkapı'daki Derviş Paşa Çeşmesi / *Derviş Paşa Fountain, Topkapı (Yazıcı Metin, 2019)*

anlaşılan bu çeşmenin bazı malzemelerinin yeni inşa edilmiş olan bu çeşmede kullanılmış olması dikkat çekicidir. Son dönem Osmanlı mimarlığında, “*tasarruf kaidelerine riayet*” kapsamında sıklıkla baş vurulan bir yöntem olan eski yapı enkazı kullanımı¹⁴, küçük bir yapı olmakla birlikte burada da karşımıza çıkmaktadır.

¹⁴ Bu durumu örnekleyen pekçok yapı mevcuttur (Yazıcı Metin 2019:45).

Keşf-i evvel defterinde tanımlanan, yanmış olan çeşmeye ait taş malzeme, bugün mevcut olan çeşme duvar örgüsünde görülebilmektedir (Foto. 6).

SONUÇ

Beyoğlu'nda Hüseyin Ağa ya da Ağa Camii olarak kaynaklarda geçen ve ilk inşası 16. yüzyıl olan caminin bahçe duvarı köşesinde yer alan çeşme, yapıyla aynı adla anılmakta ve tarih olarak da aynı tarihlerde, aynı banî tarafından inşa edildiği kabul edilmekteydi. Çeşmenin 1880 yılında, Altıncı Belediye Dairesi tarafından inşa edildiği, inşa masraflarının bir kısmının Evkaf-ı Hümâyün Nezareti tarafından, bir bölümünün de belediye tarafından karşılandığı tespit edilmiştir. Çeşmenin inşasına, caminin karşısında, bu cadde üzerinde, Sakız Ağacı Caddesi'nde mevcut olduğu anlaşılan çeşmenin yanması üzerine karar verilmiş; yanık çeşmenin kısmen iyi durumda olan taşları da bu çeşmede kullanılmıştır. Başlangıçta bu yanık çeşme yerinin satışından elde edilecek gelire yeni çeşme inşa edilecektir. Evkaf-ı Hümâyün başmimarı Perpignani'nin projelendirdiği çeşmenin, bu projeye göre inşası masraflı bulunmuş; Altıncı Belediye Dairesi tarafından tekrar bir plan hazırlanmış; inşa masraflarına ortak olan belediye değişikliklerle bu planı uygulamıştır. Genel cephe kurgusu ve ölçüler bu ikinci planın kısmen de olsa uygulandığını göstermektedir. Çeşmenin inşa sürecinde cami bahçe duvarlarında, müstemilat yapılarında ve kısmen de olsa camide birtakım inşa ve onarımların yapılmasının planlandığı anlaşılmıştır. Çeşme için neo-klasik üslupta bir plan hazırlamış olan mimar Perpignani'nin, bu tarihte evkaf başmühendisi/başmimarı olarak çalıştığı da bu vesileyle tespit edilmiştir.

Hüseyin Ağa Camii Çeşmesi, süslemeleriyle de inşa edildiği dönemi yansıtmaktadır. Beyoğlu gibi oldukça merkezi bir konumda yer alan çeşme, büyük oranda iyi durumda olmakla birlikte suyu akmamaktadır. Lüle yeri değiştirilmiş olan çeşmenin teknesi/kurnası ve sekileri yer yer hasarlıdır. Çeşmenin depo yerinde, betonarme trafo binası bulunmaktadır. Osmanlı çeşme mimarisinin son dönem örneklerinden olan bu yapının korunarak gelecek kuşaklara aktarılması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA.), ŞD., 101/4, H. 1297, M. 1880.

BARUH, L.T., 2018.,

“*Mülkiyet, Finans ve Mimarlık: Osmanlı Bankası Şube Binaları*”, **Toplumsal Tarih**, 290, s. 26-35.

BAYFİDAN, D., 2018.,

19. Yüzyıl Beyoğlu Çeşmeleri, (Yayınlanmamış yüksek Lisans Tezi) Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.

CAN, C., 1993,

İstanbul'da 19.Yüzyıl Batılı ve Levanten Mimarların Yapıları ve Koruma Sorunları, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

EGEMEN, A., 1993.,

İstanbul'un Çeşme ve Sebilleri, İstanbul.

SÖNMEZ, Z., 2006.,

Türk-İtalyan Siyaset ve Sanat İlişkileri, İstanbul.

PİLEHVARİAN, N. K., ve URFALIOĞLU, N., 2000,

Osmanlı Başkenti İstanbul'da Çeşmeler, İstanbul.

TANIŞIK, İ.H., 1945,

İstanbul Çeşmeleri II, Beyoğlu ve Üsküdar Cihetleri, İstanbul.

TÜFEKÇİ, D., 2015,

Huber Köşkü Yerleşkesi Tarihi ve Mimarisi Hakkında: (Belgeler Üzerinden Bir Araştırma), (Yayınlanmamış yüksek Lisans Tezi) Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi, Mühendislik ve Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

TUNCER ULUDAĞ, S. ve YILMAZ, H.E., 2014,

“*Taksim'deki Hüseyin Ağa Camii ve Son Restorasyon Çalışmaları*”, **Vakıf Restorasyon Yıllığı**, 2014/ 8, s. 30-43.

YAZICI METİN, N., 2019,

Devlet Kapısı, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Hükümet Konaklarının İnşa Süreci ve Mimarisi, İstanbul.

YÜKSEL, İ. A., 1998,

“*Ağa Camii*”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 1, s. 453, İstanbul.

<https://www.envanter.gov.tr>. Erişim: 28 Aralık 2019. (Kültür ve Turizm Bakanlığı)

<https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/afyonkarahisar/kulturenvanteri>. Erişim: 20 Aralık 2019.

(Kültür ve Turizm Bakanlığı)